

УДК 947+63:001.4:63(091)

Вергунов В.А., Коваленко Н.П., Сайко О.В.

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Процес розвитку дослідної справи з питань сільського господарства в Україні має давні корені. У статті висвітлено історичні та економічні передумови створення мережі сільськогосподарських дослідних установ в Україні, головні напрями їхньої діяльності у ХІХ-на початку ХХ століття.

Здавна нагальні питання практичного характеру у сільському господарстві вимагали наукової розробки, без якої їх не можна було вирішити. Між агрономічною наукою і сільськогосподарською практикою мала існувати посередницька ланка, через яку наукові здобутки могли б надходити і засвоюватись масами селянства. Саме такою ланкою і стали науково-дослідні станції і поля.

Спочатку процес розвитку дослідної справи у нашій країні просувався досить повільно, оскільки перші науково-дослідні установи здебільшого не користувалися підтримкою уряду, а існували головним чином за рахунок праці і коштів окремих учених та ентузіастів дослідної справи або меценатів.

Лише з першої чверті ХІХ ст. дослідною справою почали цікавитися і надавати їй певну матеріальну підтримку дехто з великих землевласників, які хотіли шляхом застосування агротехнічних навичок та жорстокого використання праці кріпосних селян мати від сільського господарства якомога більший прибуток.

Однією з причин цього явища, за твердженням відомого слов'янофіла і поміщика Ю.Ф.Самаріна(1819-1876), стала війна 1812 року, що змусила більшість поміщиків залишити міста, переїхати до сільської місцевості та зайнятися сільським господарством. Проте головною причиною зацікавленості поміщиків у подальшому розвитку своїх господарств були істотні

зміни в економіці держави, що проявилися в піднесенні промисловості, зростанні міського промислового населення, підвищенні цін на хліб, збільшенні вивезення сільськогосподарської продукції за кордон. Водночас почала зростати і кількість сільськогосподарських дослідних установ. Вони виникали спершу за ініціативою Міністерства землеробства, а згодом - земств, сільськогосподарських товариств і приватних осіб. Більшість дослідних установ отримували урядову субсидію, а деякі перебували на повному державному утриманні. Згідно з положенням від 28 травня 1901 р. про сільськогосподарські дослідні установи[1] вони підпорядковувалися Міністерству землеробства. Громадські організації і приватні особи, які бажали мати урядову допомогу для заснування та утримання сільськогосподарських дослідних установ, зверталися з клопотаннями у Міністерство безпосередньо або через його місцеві органи. Сприяння уряду дослідним установам полягало: а) у призначенні грошової допомоги із щорічно наданого для цієї мети у розпорядження Міністерства особливого кредиту (допомога могла бути одноразовою - на заснування дослідних установ, або постійною - на винагороду працівникам, проведення дослідів і спостережень, придбання навчальних посібників для бібліотек, колекцій); б) у наданні ділянок із державної скарбниці, виділені на пільгових умовах або безкоштовно матеріалів для будівництва і опалення, забезпечення різним

інвентарем, насінням кращих сортів тощо, в) у наданні рекомендацій з боку спеціалістів Міністерства землеробства. [2]

Міністерство, з метою об'єднання діяльності дослідних сільськогосподарських установ, періодично скликало з'їзди діячів сільськогосподарської дослідної справи. Перший такий з'їзд відбувся в Санкт-Петербурзі у грудні 1901 р. за участю представників міністерства, професорів навчальних закладів, завідувачів дослідними установами. На ньому було вирішено ряд актуальних питань, що стосувалися організації дослідної справи, методів дослідження, організації зоотехнічних станцій тощо.

Основним завданням дослідних установ визнано розробку питань сільськогосподарської техніки та проведення систематичних досліджень за спеціально розробленими програмами і поширенні одержаних передових наукових даних. У кінці ХІХ - на початку ХХ ст. в країні існували дослідні установи трьох основних типів: дослідні станції, дослідні поля та дослідні господарства.

Дослідні станції являли собою установи, які застосовували переважно лабораторні методи дослідження, що передбачало наявність хімічної лабораторії, кабінетів фізіології рослин і тварин. Існування станцій 1-го розряду, з більш загальними завданнями, було так само необхідне для країни, як і станцій 2-го розряду, із завданнями місцевого, районного характеру. Головною умовою успішної діяльності станцій 1-го розряду вважалася близькість до вищих навчальних центрів - столиць або університетських містечок, а для станцій 2-го розряду - типовість у сільськогосподарському відношенні місцевостей різних фізико-географічних районів і, по можливості, наближеність до культурного центру.

За чисельністю в країні переважали дослідні поля, діяльність яких була спрямована на розробку питань землеробства, що стосувалися випробування різних способів обробітку і удобрення ґрунту, гівби і садіння різних культур, акліматизації нових сортів тощо. Вибір місцевості для заснування

дослідного поля обумовлювався її типовістю для даного господарського району, як стосовно характеру ґрунту і топографії місцевості, так і щодо інших умов (головним чином, фауни і флори).

На 1894р. в країні існувало лише дев'ять установ, які користувалися постійною допомогою із кредитів департаменту землеробства і сільської промисловості: Дербчинське дослідне поле (в маєтку барона Мааса в Подільській губернії); два дослідних поля на Харківщині, що працювали під керівництвом проф. А.Є.Зайкевича; Полтавське дослідне поле, засноване Полтавським сільськогосподарським товариством при допомозі земства; в'ятські дослідні поля (Верхосунське, Окунівське і В'ятське); дослідне поле Товариства сільського господарства Південної Росії [3].

Виняткову роль у розвитку дослідної справи відіграли сільськогосподарські товариства, які почали організовуватися в губерніях України ще в першій половині ХІХст. У коло їх завдань входило: збір докладних відомостей про стан землеробської промисловості, поширення сільськогосподарських знань, проведення нарад сільських господарів із питань поліпшення способів виробництва, проведення дослідів, спостережень і досліджень, випробування нової сільськогосподарської техніки. Удругій половині ХІХст. найбільш активно працювали у цьому напрямку Південно-російське товариство сприяння землеробству і сільській промисловості в Києві, Товариство Південної Росії в Одесі та Катеринославі, а також Харківське, Херсонське губернські сільськогосподарські товариства.

Значний внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Росії і в Україні в останній чверті ХІХ ст. зробило Харківське сільськогосподарське товариство та його активний член - професор Харківського університету Анастасій Єгорович Зайкевич (1842 - 1931). А.Є.Зайкевича - агронома, фізіолога рослин - справедливо вважають в Україні батьком дослідної справи. Він був ініціатором організації численних дослідних полів в Україні.

Мережа дослідних полів Харківського сільськогосподарського товариства організовувалася переважно у маєтках цукрозаводчиків. За період від 1881 до 1902 рік А.Є.Зайкевичем було засновано 37 дослідних полів, які функціонували протягом 88 років. Найбільш тривалий час діяло Морочанське дослідне поле - 12 років, потім Ново-Таволжанське - 10 років, Тростянецьке та Білоколодязне - по 6 років. Більша частина досліджень стосувалась цукробурякового виробництва.

Дослідні поля Харківського сільськогосподарського товариства відіграли важливу роль у розвитку вітчизняної дослідної справи і зробили значний внесок у теорію і практику сільського господарства. Їхня діяльність вплинула і на заснування Полтавського, Деробчинського та інших дослідних полів.

Поряд з цим Міністерство державного майна з другої половини 80-х років ХІХ ст. заснувало кілька казенних установ, що проводили дослідження з окремих галузей сільського господарства. На території України таким закладом була Харківська бактеріологічна станція (1888 р.).

Більшість дослідних установ країни займалися питаннями рослинництва. Дослідження в галузі садівництва, плодоовочівництва, виноградарства (з виноробством) проводили лише кілька спеціальних дослідних установ. Незначна частина закладів вивчала питання лісівництва. Ще менше було установ з різних галузей тваринництва: лише кілька лабораторій з риборозведення, одна станція шовківництва з її філіями та кілька дослідних і навчальних пасік. Мало діяло контрольних станцій, лабораторій для проведення сільськогосподарських досліджень, бактеріологічних, фітопатологічних та інших.

Однак уже на початку ХХ ст. дослідним установам вдалося вирішити досить багато важливих питань як суто наукових, так і практичних. Зокрема, Полтавське дослідне поле зробило ряд цінних для практики висновків із важливих для південного землеробства питань накопичення та збереження ґрунтової вологи (шляхом повторного обробітку парових полів протягом

вегетаційного періоду), визначення найбільш придатної для місцевих умов багаторічної трави (люцерни), вибору сортів польових культур тощо. Ця ж установа провела серію дослідів з метою з'ясування впливу на врожайність культур їхнього чергування у сівозміні і внесення перегною, часу і глибини оранки та ін. Харківські дослідні поля також накопичили чимало наукового матеріалу з різних питань рослинництва в місцевих умовах.

Результатами робіт Херсонського дослідного поля за період від 1891 до 1900 років стали досить важливі дані щодо впливу на врожай строків сівби і густоти висіву зернових культур, глибини зяблевої оранки, способів сівби, загорання та догляду за посівами, різного парового обробітку й удобрення.

Дослідна ферма Ново-Александрійського сільськогосподарського інституту профілювалася переважно на дослідженні вирощування сільськогосподарських рослин, зокрема проводила досліді з добривами для з'ясування значення чилійської селітри та аміаку, зеленого добрива, фосфорнокислих і калійних туків, золи, перегною, рицинової макухи тощо, а також проводила досліді з вирощування нових видів і сортів рослин, із визначенням строків сівби, з питань догляду за посівами (наприклад, застосування бордоської рідини).

Досліді з селекції цукрових буряків на Немерчанській дослідній станції дали прекрасні результати, виведене ними вітчизняне насіння буряків нічим не поступалося закордонному, а то й було навіть кращим.

Запольська дослідна станція визначила найбільш придатні для свого району сорти жита (шланштедське та пробштейське) та вівса (потато та угорський); встановила, що на піщаних ґрунтах краще за інші фосфорні добрива діє суперфосфат.

Завдяки роботам Лохвицької тютюнової плантації було з'ясовано головні умови, що впливали на врожайність тютюну-махорки.

На 1902 рік в Україні існував ще ряд дослідних установ. У Волинській губернії діяла Антонінська сільськогосподарська

дослідна станція в маєтку графа Потоцького (с. Медці); в Катеринославській губернії працювали: Катеринославська земська бактеріологічна станція, Гаврилівське дослідне поле, засноване Харківським сільськогосподарським товариством (Бахмутського повіту) та 32 показових поля на селянських землях.

У Київській губернії подібних установ було значно більше: контрольна насіннева станція і хімічна лабораторія Південно-російського товариства заохочення землеробства, заснована в 1897 р. у Києві, з мережею дослідних полів у маєтках: Київської губернії - пана Бродського (с. Макаринець, Бердичівського повіту), пана Шувалова (с. Тальне, Уманського повіту) та пані Балашової (с. Мошно-Городище, Черкаського повіту); у Волинській губернії - нащадків Терещенка (с. Червоне, Житомирського повіту); в Чернігівській губернії - пана Країнського (с. Александрівське, Остерського повіту); в Полтавській губернії - пана Бродського (с. Старе, Переяславського повіту); в Харківській губернії - Чупахівського товариства (с. Чупахівка, Охтирського повіту); контрольна насіннева станція при бюро Київського сільськогосподарського товариства (м. Київ); технічна лабораторія при київському відділенні Російського технічного товариства (м. Київ); селекційні станції: в маєтку Плисково (Липовецького повіту), в маєтку Ольгинському панів Браницьких (Черкаського повіту), в маєтку Орадівці (Уманського повіту) та в Смілянському маєтку панів Бобринських (Черкаського і Чигиринського повітів).

У Полтавській губернії функціонувало Полтавське дослідне поле, засноване у

1885 р.; Золотоніське дослідне поле; Лохвицьке дослідне поле, організоване в 1895 р., та Лохвицька дослідна тютюнова плантація, заснована в 1890 р.

У Таврійській губернії діяли: Магарацька енохімічна лабораторія з дослідним підвалом при Нікітському ботанічному саду поблизу Ялти, Нікітська дослідна тютюнова плантація, Алешкшський виноградний розсадник, організований ще в 1896 р.

До подібних установ Харківської губернії належали: Пархомівська сільськогосподарська дослідна станція (в маєтку Харитоненка, Богодухівського повіту); дослідні поля: Тростянецьке (Охтирського повіту), Білоколодязне (Волчанського повіту) та Студенківське (Харківського повіту); дослідне поле та станція при Харківському землеробському училищі; Харкшська бактеріологічна лабораторія при ветеринарному інституті, заснована в 1888р.

Херсонську губернію обслуговували: Херсонське дослідне поле при сільськогосподарському училищі, організоване в 1891 р.; Одеське дослідне поле сільськогосподарського товариства Південної Росії, створене в 1896 р.; Бузиновський виноградний розсадник, заснований в 1896 р. (Тираспольський повіт).

Отже, зміни в економіці країни сприяли розвитку підприємництва, змушували поліпшувати техніку сільського господарства, шукати нові прогресивні форми його ведення. Цей період на основі досягнень науково-дослідницької діяльності став епохою зацікавленості в подальшому розвитку сільського господарства, епохою піднесення сільськогосподарської промисловості.

1. Собрание узаконений. - 1901. - №69.
2. *Пятницкий И.* Опытные сельскохозяйственные учреждения / Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. - Т. VI. - СПб, 1902. - С.337.
3. Ежегодник русских сельскохозяйственных опытных учреждений. - Вып. 1. - СПб, 1901. - С.8.

Viktor Vergunov, Ninel Kovalenko, Oleg Saiko

TO THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF
AGRICULTURAL EXPERIMENTATION IN UKRAINE IN
THE END OF XIXTH - THE BEGINNING OF XXTH
CENTURY

The process of the development of experimentation in agrarian problems has old basis. The article deals with historical and economical conditions of organization of agricultural experimental net of station in Ukraine and the main directions of their activity in XIXth - the beginning of XXth century.